

УДК 343.131

ЗАКРИТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЗА НОВИМ КПК УКРАЇНИ: ДЕЯКІ ПИТАННЯ

А. О. Ляш,
кандидат юридичних наук,
доцент, професор кафедри
кримінального права та
процесу Київського
національного університету
культури і мистецтв

С. М. Благодир,
адвокат, кандидат
юридичних наук, доцент

Проаналізовано наукові праці та окремі положення закону, що стосуються підстав та процесуального порядку закриття кримінального провадження на досудових стадіях кримінального процесу та під час судового розгляду, запропоновано зміни до окремих статей нового КПК України.

Ключові слова: закриття кримінального провадження, реабілітуючі підстави, нереабілітуючі підстави, виправдувальний вирок

Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. (далі – КПК), який набрав чинності, є значним здобутком на шляху реформування кримінально-процесуального права як однієї з основних галузей правової системи України. Важливим питанням, яке суттєво впливає на захист прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального судочинства, був і залишається інститут закриття кримінального провадження.

Це питання постійно перебуває в полі зору науковців. До нього звертались в своїх працях багато відомих дослідників, в тому числі і такі вітчизняні вчені, як А. Я. Дубинський, М. М. Михеєнко, П. П. Михайленко та інші. Однак науковий аналіз норм, що стосуються закриття кримінального провадження, передбачених новим КПК, не проводився.

Метою цієї статті є дослідження окремих питань, пов'язаних з підставами закриття кримінального провадження у кримінальному процесі України.

Однією з форм закінчення досудового розслідування, передбачених ст. 283 нового КПК, є закриття кримінального провадження — один з найважливіших актів судочинства, через який забезпечується вирішення вказаного у ст. 2 КПК завдання охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений і жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу.

Така форма закінчення досудового розслідування була передбачена ст. 212 КПК від 28 грудня 1960 р., який втратив чинність, однак існує ряд суттєвих відмінностей у підставах та процесуальному порядку їх застосування у порівнянні із новим КПК.

В рамках цієї статті ми зупинимось лише на деяких питаннях, що стосуються проблеми закриття кримінального провадження.

Новим КПК передбачена можливість закриття кримінального провадження як на стадії досудового розслідування, так і під час судового провадження. Зокрема, ч. 1 ст. 284 передбачено, що кримінальне провадження закривається в разі, якщо: 1) встановлена відсутність події кримінального правопорушення; 2) встановлена відсутність в діянні складу кримінального правопорушення; 3) не встановлені достатні докази для доведення винуватості особи в суді і вичерпані можливості їх отримати; 4) набрав чинності закон, яким скасована кримінальна відповідальність за діяння, вчинене особою; 5) помер підозрюваний, обвинувачений, крім випадків, якщо провадження є необхідним для реабілітації померлого; 6) існує вирок по тому самому обвинуваченню, що набрав законної сили, або постановлена ухвала суду про закриття кримінального провадження по тому самому обвинуваченню; 7) потерпілий, а у випадках, передбачених цим Кодексом, його представник відмовився від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення; 8) стосовно кримінального правопорушення, щодо якого не отримано згоди держави, яка видала особу.

Крім того, ч. 2 ст. 284 КПК встановлено, що кримінальне прова-

дження закривається судом: 1) у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності; 2) якщо прокурор відмовився від підтримання державного обвинувачення, за винятком випадків, передбачених КПК.

Цей перелік є вичерпним і розширеному тлумаченню не підлягає.

Важливе значення має правильна класифікація підстав закриття кримінального провадження. Висловлювалася думка, що найбільш доцільно систематизувати ці підстави залежно від процесуального становища особи під час закінчення провадження, що має істотне практичне значення [1, 11]. В юридичній літературі за цією ознакою найчастіше всі підстави поділяють на реабілітуючі та не реабілітуючі, але відсутня єдина позиція щодо визначення їх кола [2; 3; 4].

Термін «реабілітація» походить від латинського слова *rehabilitatio* – відновлення. М. Є. Шумило вказує, що реабілітація – це поновлення у правах і відновлення репутації осіб, які безвинно зазнали репресій або були неправомірно притягнені до кримінальної, адміністративної чи дисциплінарної відповідальності. Вона поєднується з компенсацією (відшкодуванням) завданих цим особам матеріальних і моральних збитків [5, 244].

Коли йдеться про реабілітуючі підстави закриття кримінального провадження, слід виходити з того, що особа не вчинила протиправного діяння, передбаченого кримінальним законом, і, як результат, має право на реабілітацію. До реабілітуючих підстав належать ті, які свідчать про повну невинуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення, що їй інкримінується, тягнуть за собою зняття з неї підозри, відновлення її доброго імені, гідності та репутації, а також відшкодування (компенсацію) шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду відповідно до ст. 130 КПК.

Порушення норм інших галузей права, норм моралі не знімає з держави обов'язку поновити цю особу в її правах.

До реабілітуючих Д. П. Письменний правильно відносить підстави, передбачені п.п. 1, 2, 3, 4 ч. 1 ст. 284 КПК, а саме, якщо: встановлено відсутність події кримінального правопорушення; встановлено відсутність в діянні складу кримінального правопорушення; не встановлено достатніх доказів для доведення винуватості особи в суді і вичерпано можливості їх отримати; набрав чинності закон, яким скасовано кримінальну відповідальність за діяння, вчинене особою [6, 619]. На нашу думку, до реабілітуючих необхідно віднести й підставу, передбачену ч. 2 ст. 284 нового КПК.

Не реабілітуючі підстави закриття кримінального провадження передбачені п.п. 5–8 ч. 1 та п. 1 ч. 2 ст. 284 КПК. При їх застосуванні необхідно встановити факт вчинення конкретною особою протиправного діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, що, в свою чергу, не надає права цій особі на реабілітацію.

Щодо підстав, передбачених п.п. 6, 7, 8 ч. 1 ст. 284 КПК, то необхідно визнати, що, застосовуючи їх, органи досудового розслідування і суд не мають права вирішувати питання про те, вчинила особа протиправне діяння чи ні. При їх застосуванні слід констатувати неможливість подальшого кримінального провадження. Закон також не вимагає, щоб особа, стосовно якої приймається таке рішення, визнавала себе винуватою у вчиненні протиправного діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність.

Слід відзначити, що за підставою, передбаченою п. 1 ч. 2 ст. 284 КПК, особа звільняється від кримінальної відповідальності у всіх випадках, передбачених законом. Формою закінчення досудового розслідування у таких випадках є звернення прокурора до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності. Підстави для звільнення від кримінальної відповідальності можуть бути виявлені як на досудових, так і в судових стадіях кримінального провадження, але рішення про закриття кримінального провадження зі звільненням особи від кримінальної відповідальності завжди приймається судом згідно з нормами матеріального права (ч. 2 ст. 44 КК України) [7, 67]. Ці випадки передбачені Загальною частиною КК України. До них належать: добровільна відмова від доведення злочину до кінця (ч. 1 ст. 17); дійове каяття (ст. 45); примирення винного з потерпілим (ст. 46); передача особи на поруки (ст. 47); зміна обстановки (ст. 48); закінчення строків давності (ст. 49); амністія чи акт про помилування (ст. 85) [8].

Законом України про кримінальну відповідальність також встановлені спеціальні підстави звільнення від кримінальної відповідальності, передбачені Особливою частиною КК України (ч. 2 ст. 111, ч. 2 ст. 114, ч. 3 ст. 175, ч. 2 ст. 255, ч. 5 ст. 258, ч. 6 ст. 260, ч. 3 ст. 263, ч. 4 ст. 289, ч. 4 ст. 307, ч. 4 ст. 309, ч. 4 ст. 311, ч. 3 ст. 369, ч. 4 ст. 401) [8].

Встановлені новим КПК України реабілітуючі підстави закриття кримінального провадження, на наш погляд, залишають невирішеними ряд проблем, які мають важливе теоретичне та практичне значення. У слідчій практиці траплялися випадки, коли в аналогічних ситуаціях одні слідчі закривали провадження за відсутністю події злочину, інші – за відсутністю у діянні складу злочину. Однією з причин змішування зазначених

реабілітуючих підстав закриття кримінальної справи було не досить чітке вирішення цього питання в КПК від 28 грудня 1960 р. Ця проблема залишилася невирішеною і в новому КПК.

Висловлювалася обґрунтована точка зору, що така підстава закриття кримінального провадження, як відсутність події злочину, застосовується у таких конкретних випадках: 1) подія, у зв'язку з якою проводиться розслідування, взагалі не мала місця (не відбулася – *прим. авт.*); 2) подія мала місце, але вона не є подією злочину тому, що була результатом дії потерпілого; 3) подія мала місце, але вона не є подією злочину, тому що не була результатом дії людини; 4) точно не встановлено, чи мала місце подія злочину [9, 308]. Ця точка зору підтримана і деталізована М. Є. Шумило [10, 73–74], який запропонував п. 1 ч. 1 ст. 6 КПК 1960 р. (п. 1 ч. 1 ст. 284 КПК 2012 р.) сформулювати у такій редакції: «за відсутності діяння, забороненого кримінальним законом, за ознаками якого порушена кримінальна справа» (за новим КПК – почато досудове розслідування – *прим. авт.*) [10, 76].

Відсутність у діянні складу злочину як підстава закриття кримінального провадження на практиці застосовується в тих випадках, коли встановлено, що подія, у зв'язку з якою порушено провадження, мала місце (відбулася), була результатом дії конкретної особи, але це діяння не є злочином у зв'язку з відсутністю його ознак.

А. Я. Дубинський зауважував, що розмежування випадків закриття кримінальної справи за відсутністю події злочину та відсутністю у діянні складу злочину передбачає, в деякій мірі, умовний характер [11, 67].

Слід звернути увагу на ту обставину, що в п. 1 ч. 1 ст. 284 КПК йдеться про відсутність події злочину, а не події взагалі. Тому можна зробити висновок, що передбачаються всі випадки, коли не було вчинено злочин. Також про те, що не було вчинено злочину, необхідно говорити і тоді, коли встановлено, що особа вчинила певне діяння, яке не можна вважати злочином у зв'язку з відсутністю сукупності елементів його складу або інших вказаних в законі умов. Звідси випливає закономірний висновок про те, що у випадках, передбачених п.п. 1 і 2 ч. 1 ст. 284 КПК (п. 1 і 2 ч. 1 ст. 6 КПК 1960 р.), йдеться про близькі за змістом підстави, які мають різні цивільно-правові наслідки, на що справедливо звертала увагу Л. М. Карнеєва [12, 53].

Пунктом 3 ч. 1 ст. 284 КПК передбачена третя реабілітуюча підстава закриття кримінального провадження – коли не встановлено достатніх доказів для доведення винуватості особи в суді і вичерпані можливості їх отримати. Очевидно, що за цією підставою слід закривати кримінальне провадження щодо окремих осіб не лише судом

після дослідження наявних у справі і нових доказів, а й прокурором під час досудового розслідування, коли встановлено, що злочин було вчинено, конкретній особі оголошено про підозру, але доказів вчинення злочину даною особою зібрано недостатньо, а всі можливості зібрати додаткові докази вичерпані остаточно. Крім того, відсутні підстави вважати, що це діяння могло бути вчинене іншою особою. Таким чином, можна усунути існуючу суперечність між п. 3 ч. 1 і абзацом 3 ч. 3 ст. 284 КПК. Якщо ці обставини буде встановлено під час судового розгляду, суд, на нашу думку, має винести виправдувальний вирок, а не закривати кримінальне провадження, як зазначено в законі.

В одному з проектів КПК України було запропоновано норму, згідно з якою за недоведеності участі підозрюваного чи обвинуваченого у вчиненні злочину, якщо вичерпано всі можливості доказування, порушене стосовно нього провадження у справі підлягає закриттю у зв'язку з тим, що діяння не містить складу злочину [13]. Така пропозиція, на наш погляд, базувалася на висновках різних авторів, які неодноразово звертали увагу на те, що застосування цієї підстави закриття кримінального провадження викликає сумнів стосовно фактичної невинуватості особи [14, 47; 15, 84]. Так, М. В. Савицький вказував: «Якщо участь обвинуваченого у вчиненні злочину не доведено – це означає, що зібрано мало, можливо, дуже мало доказів, але деякі докази все таки є. Термін «не доведено» можна тлумачити по-різному, в тому числі як «не доведено повністю». Враховуючи це, автор робить висновок, що певною мірою участь обвинуваченого у вчиненні злочину доведено, але слідство, напевно, не змогло повністю довести його винуватість, і тому змушене було закрити справу [14, 47]. Слід мати на увазі, що будь-який сумнів потрібно тлумачити на користь підозрюваного (обвинуваченого). Тому подібні випадки для особи є реабілітуючими.

Водночас термін «не доведено», як правило, не зрозумілий особі, стосовно якої закривається кримінальне провадження, а також для її близьких, тому в практиці нерідко траплялися випадки звернення громадян до органів розслідування з вимогою переглянути підстави закриття провадження.

В п. 2 ч. 2 ст. 284 КПК йдеться ще про одну підставу закриття кримінального провадження – якщо прокурор відмовився від підтримання державного обвинувачення, за винятком випадків, передбачених КПК. Ми вважаємо, що ця підстава є реабілітуючою. Якщо прокурор відповідно до ч. 1 ст. 340 КПК в результаті судового розгляду дійде переконання, що пред'явлене обвинувачення не підтверджується і викладе мотиви відмови

від державного обвинувачення у своїй постанові, потерпілий також відмовиться від наданого йому права підтримувати обвинувачення, або буде підтримувати обвинувачення, але воно не буде доведено (спростовано) (ч. 2–6 ст. 340 КПК). Суд зобов'язаний не закрити провадження, як зазначено в законі, а винести виправдувальний вирок. Таке рішення цілком відповідає ч. 1 ст. 369 КПК, згідно з якою судові рішення, у якому суд вирішує обвинувачення по суті, викладається у формі вироку (обвинувального чи виправдувального, ст. 373 КПК).

З урахуванням викладеного вважаємо доцільним внести такі зміни до ст. 284 нового КПК:

1) п. 1 ч. 1 викласти в такій редакції: «1) відсутнє діяння, заборонене кримінальним законом, за

ознаками якого почато досудове розслідування»;

2) п. 3 ч. 1 викласти в такій редакції: «не встановлені достатні докази для доведення винуватості особи, якій оголошено про підозру, а також обвинуваченого в суді і вичерпані можливості їх отримати»;

3) ч. 6 викласти в такій редакції: «Якщо обставини, передбачені пунктами 1, 2, 3 частини першої і пунктом 2 частини другої цієї статті, виявляються під час судового розгляду, суд зобов'язаний ухвалити виправдувальний вирок».

Аналогічні зміни варто внести в абзац перший ч. 1 ст. 373 КПК.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. *Благодыр С. М.* Закриття кримінальної справи в досудовому слідстві : [навч. посіб.] / С. М. Благодыр. – Тернопіль : Економічна думка, 2001. – 112 с.
2. *Михеєнко М. М.* Кримінальний процес України / М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, В. П. Шибіко – [2-е вид., перероб. і допов.]. – К. : Либідь, 1999. – 536 с.
3. *Ковалев В. А.* Прекращение уголовных дел в условиях деятельности органов дознания: [учеб. пособ.] / В. А. Ковалев. – М. : МССШМ МВД СССР, 1990. – 64 с.
4. *Барабаш А. С.* Институт прекращения уголовных дел по нереабилитирующим основаниям / А. С. Барабаш, Л. М. Володина // Актуальные проблемы советского уголовного процесса. – Свердловск : Свердл. юрид. ин-т, 1987. – С. 48-55.
5. Юридична енциклопедія : В 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 2003. – Т. 5. – 736 с.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / за заг. ред. проф. : В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. – К. : Юстініан, 2012. – 1224 с.
7. *Кобернюк В.* Институт закрытия кримінального провадження зі звільненням обвинуваченого від кримінальної відповідальності: сучасний стан і перспективи / В. Кобернюк // Вісник прокуратури. – 2012. – № 10. – С. 64-70.
8. Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.
9. *Жогин Н. В.* Предварительное следствие в советском уголовном процессе : [учеб. пособ.] / Н. В. Жогин, Ф. Н. Фаткуллин. – М. : Юрид. лит., 1965. – 367 с.
10. *Шумило М. Є.* Реабілітація в кримінальному процесі України : монографія / М. Є. Шумило. – Харків: Арсіс, 2001. – 320 с.
11. *Дубинский А. Я.* Прекращение уголовных дел в стадии предварительного расследования : [учеб. пособ.] / А. Я. Дубинский. – К. : КВШ МВД СССР, 1975. – 132 с.
12. *Карнеева Л. М.* Прекращение уголовного дела за отсутствием состава и события преступления / Л. М. Карнеева // Соц. законность. – 1970. – № 5. – С. 53-54.
13. Проект Кримінально-процесуального кодексу України, прийнятий за основу постановою Верховної Ради України від 15 грудня 2005 р. – К., 2006.
14. *Савицкий В. М.* По поводу уголовно-процессуальных гарантий прав невиновного на реабилитацию / В. М. Савицкий // Советское государство и право. – 1965. – № 9. – С. 47-50.
15. *Чельцов М. А.* Советский уголовный процесс : [учеб. пособ.] / М. А. Чельцов. – М. : Госюриздат, 1962. – 278 с.

Ляш А. А., Благодыр С. Н. Прекращение уголовного производства по новому УПК Украины: некоторые вопросы

Проанализированы научные труды и отдельные положения закона, касающиеся оснований и процессуального порядка прекращения уголовного производства на досудебных стадиях уголовного процесса и при судебном рассмотрении, предложены изменения к отдельным статьям нового УПК Украины.

Ключевые слова: прекращение уголовного производства, реабилитирующие основания, нереабилитирующие основания, оправдательный приговор

Lyash Andriy, Blagodyr Sergiy. Termination of criminal proceedings in the new Code of Criminal Procedure of Ukraine: selected issues

The scientific works and the individual provisions of the law, that grounds for termination of the order and procedural criminal trial stages of the criminal proceedings and judicial review are analyzed, the changes to the individual articles of the new Code of Criminal Procedure are proposed.

Key words: termination of criminal proceedings, rehabilitative grounds, non-rehabilitating grounds, acquittal